

1692 ÅRS POSTTAXOR OCH 1705 ÅRS »SPÖKTAXOR»

av Erik Swartling

Nils Forssell har skrivit det nuvarande standardverket om Svenska Postverkets historia.¹⁾ Det utkom i anslutning till 300-årsjubileet 1936 av den svenska allmänna poströrelsen. Före Forssell hade flera författare publicerat resultaten av sina forskningar i svensk posthistoria. Han kunde alltså begagna sig av detta material som grund för sina egna ytterligare undersökningar. Två av dessa föregångare fortsatte att belysa posthistorien efter det att Forssells verk hade kommit ut, nämligen *Ernst Grape* och *Paul Heurgren*. Båda har nu slutat sina dagar.

Det skulle vara önskvärt om någon eller några av dem, som i dag arbetar i Postverket, ville träda i Grapes och Heurgrens fotspår och som en fascinerande, ehuru föga lukrativ fritidshobby ägna sig åt posthistorisk forskning. En sådan hobby är tidsödande och krävande. Athena framsprang fullt rustad ur Zeus' huvud, men människor når i allmänhet inga resultat utan att det kostar tid och möda. Detta gäller också på det posthistoriska området. Det borde för övrigt finnas ämnen i posthistorien av intresse också för historiker och andra samhällsforskare av facitet. Förvaltningshistoria ger inblickar i de olika tidsepokerna, som inte är att förakta, också när den avser annat än de allra högsta myndigheterna.

Att skriva någon ny, fullständig historik över den svenska poströrelsen lär väl knappast komma ifråga förrän i samband med 400-årsjubileet år 2036. Sannolikt måste det den gången ske i lagarbetets form. Det finns ju tyvärr många bland oss, som betraktar äldre tider som betydelselösa, men man får väl hoppas att denna, i själva verket ytliga och självgodare uppfattning har övergetts, när frågan om en ny, samlad historik blir

¹⁾ Nils Forssell Svenska Postverkets historia I o II Stockholm 1936.

aktuell. Annars kan befaras, att det nya verket blir begränsat till tiden efter den, som Forssell har behandlat, och att alltså nyare rön om de äldre tiderna inte blir beaktade.

Under mellantiden är det angeläget, att en omfattande punktforskning bedrivs och det finns många saker att välja emellan. Att här lämna några exempel på olika ämnen torde vara olämpligt: väljer var och en opåverkad och efter sina speciella intressen objekten för studiemödan, främjas saken bäst. Det behövs både kompletterande och tillrättaläggande undersökningar i frågor, som redan har berörts i litteraturen, och det behövs forskning på nya områden. Gäller det större undersökningar får man hoppas, att författaren av ett arbete, som fyller tillräckliga kvalitetskrav, också i framtiden skall kunna påräkna Postverkets stöd vid utgivningen. För tidskriftsartiklar kan väl, beroende på ämnets beskaffenhet, Postryttaren eller Postens Årsbok komma ifråga som publiceringsorgan. För ämnen, som sträcker sig utöver det postala området, finns också andra tidskrifter att räkna med.

Det som redan har skrivits om den svenska postens historia är inte avskräckande till omfånget och naturligtvis inte heller till innehållet. De svenska forskarna på det posthistoriska området har varit relativt få. Resultatet av deras forskningar är i regel lätt tillgängligt. Arkivmaterialet är utnyttjat endast till en del.

I Poststyrelsens bibliotek finns ett stort kartotek med uppgifter från posthistorien, ordnat efter uppslagsord. Uppgifterna hänvisar till det postala arkivmaterialet, som finns förvarat delvis i Poststyrelsens arkiv och delvis i Riksarkivet. Dessutom hänvisar de till det mycket omfattande, kronologiskt uppsorterade urkundsmaterial (i avskrift), som har bragts samman av *Teodor Holm* under dennes mångåriga och hängivna arbete med att samla och publicera posthistoriska data. Grape har hjälpt till med kartotekets komplettering. Genom kartoteket och Holms s. k. excerpter underlättas fortsatt arkivforskning. Dessutom har Heurgren gjort mycket som förenklar arbetet.¹⁾ En hel del om posten bör stå att finna också i icke-postala arkivhandlingar och liknande.

¹⁾ Det finns naturligtvis den risken att någon utgår från, att Heurgrens utmärkta bibliografi över innehållet i svenska postala förordningar och skrivelser åren 1541—1889 är helt uttömmande och riktig. Det är den inte. Kartoteket är inte heller fullständigt och har också andra brister. — Samtidigt må påpekas, att Heurgrens inbundna samlingar av tryckta postala förordningar, cirkulär, taxor m. m. (i original eller avskrift) kan vara till stor hjälp. De finns i Poststyrelsens bibliotek. Dessutom har Postmuseum ett omfattande postalt personregister.

Emellertid utgör ju Postverket bara en del av statsförvaltningen och statsförvaltningen bara en del av samhället. För att i möjligaste mån förstå postens historia, de regler som bestämde posthanteringen, de människor som skötte den och deras levnadsvillkor, måste man också försöka att skaffa sig kunskaper i den från tid till tid skiftande statsförvaltningen och det sig ständigt förändrande samhället. Arbetsprestationerna vid varje särskilt tidsskede måste mätas och bedömas med beaktande av de då tillgängliga arbetsredskapen. Det är troligen förmätet att inbilla sig, att vi, som lever nu, någonsin skulle kunna helt förstå sexton- och sjuttonhundratalens, ja inte ens artonhundratalets människor, deras handlande, idéer och värderingar. Deras konventioner, tabun och levnadsvillkor var så olika våra. Men för att göra dem största möjliga rättvisa måste man åtminstone *försöka* att sätta in dem i deras tidssammanhang. En sådan barmhärtighet kanske vi själva skulle vara tack samma för att man visar oss en gång i framtiden, när vi inte längre kan försvara oss och våra underligheter.

År 1636 bestämdes, att en av staten organiserad postgång, avsedd för både statligt och privat bruk, skulle anordnas i det svenska riket. I samband därmed utfärdades en postordning.¹⁾ Några posttaxor fastställdes inte i detta sammanhang. Olika meningar har rätt, om hur taxeringen skulle ske under postverkets allra tidigaste och av naturliga skäl helt säkert en smula röriga år. Å ena sidan har, med stöd av en föreskrift i postordningen, ifrågasatts, att ett enhetsporto skulle tillämpas. Å andra sidan har, med stöd av samma föreskrift, gjorts gällande, att portot skulle bestämmas med beaktande av hur lång den väg var, som försändelsen befordrades. I de bevarade posthandlingarna tycks intet vara att finna, som kan styrka någotdera av dessa påståenden. Det är väl tänkbart, att ur memoarer, brev eller privata räkenskaper något skulle kunna hittas, ägnat att slita tvisten. Det var försändelsens mottagare, som skulle betala portot till adresspostanstaltens postmästare. Det skulle inte förvåna, om en viss köpslagan förekom i samband med betalningen, beroende av vad som kan ha varit gällande. Portot tillföll nämligen postmästaren.

Den första posttaxan utfärdades 1638.²⁾ Den innehöll i själva verket 8 undertaxor, som reglerade portona mellan Stockholm och 7 städer i

¹⁾ »Förordning om postbådhen» 20 febr. 1636.

²⁾ Ordning och taxa för allom dem som vela skicka brev på posthuset att låta gå åt Finland, Ingermanland och Räffle (Reval) 6 sept. 1638.

Den hristina medh Sudz Gåde Sveriges Göttes och **Wendes utskorade Drottning och Rikshövdinga / Storhövdinga til Finland / Hertiginnas och** **Stånds och Rikens / Högstehöfver Ingermanland etc. Öfver wästerligen efter som nu hafver för nödiga och godt** **funnet / til nödretagne Underståres och menige Allmogens i Landet lida / och thet nödiga och godt** **och tillförsäkring / at lida wärdiga ett allmänt Posthöfver öfver Storhövdingen Finland sampt begär Rikens och Inger-** **manland / Och sijnne här hoos Rättig i anseende thet detsamma Gångh Personer kunne ibland hafwa aff nöden / sine** **ma lättnas / och hwar moder aff hwart Wess lättna i boch Wägn eller Posthewingar skal utsläpas. Wi hafwe thesforre medt sådant här medt determinera och** **förordna / och at utspaff hwar Post för ett Lodd til Wägnen skal gifwas efter Estimeringens rättnas såsom föllet:**

Åbo	4. öre	Stockholm	6 öre	Åbo	2 öre
Helsingfors	6 öre	Åbo	2 öre	Wiborg	4 öre
Borgo	6 öre	Helsingfors	2 öre	Borgo	6 öre
Wiborg	8 öre	Näsvi	2 öre	Helsingfors	6 öre
Kerholm	10 öre	Tarwaschus	2 öre	Åbo	8 öre
Nöen	12 öre	Wiborg	4 öre	Stockholm	12 öre
Narwen	14 öre	Kerholm	4 öre	Narwen	2 öre
Stockholm	4 öre	Nöen	6 öre	Nöen	2 öre
Helsingfors	2 öre	Narwen	8 öre	Kerholm	4 öre
Borgo	2 öre	Borgo	4 öre	Wiborg	6 öre
Wiborg	4 öre	Helsingfors	4 öre	Borgo	8 öre
Kerholm	6 öre	Åbo	6 öre	Helsingfors	8 öre
Nöen	8 öre	Stockholm	8 öre	Åbo	10 öre
Narwen	10 öre	Kerholm	2 öre	Stockholm	14 öre
Stockholm	6 öre	Nöen	4 öre		
Åbo	4 öre	Narwen	6 öre		
Borgo	2 öre	Wiborg	4 öre		
Tarwaschus	2 öre	Borgo	6 öre		
Näsvi	4 öre	Helsingfors	6 öre		
Wiborg	4 öre	Åbo	8 öre		
Kerholm	6 öre	Stockholm	10 öre		
Nöen	8 öre	Nöen	2 öre		
Narwen	10 öre	Narwen	4 öre		

Ther och Posten eller Passagen sijnare du ett Lodd til wägnen wara kunne / at gifwas och betales thesforre efter advenant: Sålom wi elijst hwar andre anord-
ningar betalar somerligen om the löpande Posters förhöllande / och hwar dagh och tima the til hwar Stadh / men enstämningen hett på Stockholm ankomma / så
och igen at affal sårdige wara stolt / hafwe förordt wår General Rikshövding at göra thet förordning öfver. Wärdandes och befallandes wår Posthövdingare / Säl-
derne så och Posthöfver i Landet / sampt alle andre som theta widkommer / at rätta sijn thet efter så fårt them de wår Kongelige hembd at widwisa. Til pter-
mera wissa är thetta medt wår Secrer och wår sampt Sveriges Rikes respektive Jernmätars och Regerings Understift beträffat / Darom Stockholm then 6.
Septemb. ANNO M DC XXXIII.

Gabriel Gustafsson
Dyckerma S. A.
Lore.

Jacobus De-Lagardie,
S. A. Marf.

Glas Fleming
i Rikshövdingen
Lore Riksh.

Anders Östman
S. A. Sangler.

Gabriel Östman / Friherre til
Nörby och Lindholm S. A.
Stenmark.

Den första posttaxan 1638.

Finland, Karelen och Östersjöprovinserna samt mellan de 7 sistnämnda städerna inbördes. Ett par av undertaxorna innehöll också portobelopp till 2 ytterligare städer inom det angivna området.

1638 års taxa ersattes 1643¹⁾ av en ren Stockholmstaxa, som i sin tur efterföljdes av nya *Stockholmstaxor* 1645²⁾ och 1668.³⁾ Stockholmstaxorna omfattade i princip rikets hela postnät. I samtliga taxor var portona graderade med hänsyn till väglängden och det fanns föreskrift om, att försändelserna också skulle taxeras efter vikt. I samband med

¹⁾ K. f. 2 jan. 1643.

²⁾ K. f. 19 juli 1645.

³⁾ K. f. 19 dec. 1668.

1643 års taxa föreskrevs valfrihet att betala försändelserna antingen vid inlämnandet eller när de avhämtades, men 1645 fastslogs¹⁾ att portot i allmänhet skulle betalas av avsändaren. Denna huvudregel har sedan stått sig.

För andra postkontor än Stockholms utfärdades, om man bortser från 1638 års kortlivade taxa, inte några taxor förrän 1692. Där skulle emellertid taxeras efter samma »proportion», som föreskrevs i Stockholms-taxan, »efter som ock därom på var ort special och särdeles besked är till finna». ²⁾ Detta betydde, att varje postmästare³⁾ utanför Stockholm måste göra upp en egen taxa för sitt kontor med ledning av Stockholms-taxan. I anslutning till 1668 års taxa gavs några smärre anvisningar till hur portona skulle bestämmas, men det är tydligt, att systemet med »hemmagjorda taxor» inte fungerade så värst bra. Särskilt besvärligt bör det ha varit, när nya postkontor tillkom under tidsperioderna mellan de olika Stockholmstaxorna. Den gällande Stockholmstaxan kompletterades nämligen inte i sådant sammanhang utan de nya postkontoren kom in i Stockholmstaxan först när en ny sådan taxa utfärdades.

1662 underströk Kungl. Maj:t⁴⁾, att postmästarna skulle »för vart och ett brev eller annat smått som demsamma bliver levererat» fordra betalning »efter taxan och vikten och ingalunda hava makt till att beställa något sådant för vänskaps skull eller uti någon annan respekt, utanför ordinari och fullkomlig betalning». Inte heller skulle någon postmästare »hava makt att ackordera med en eller annan om en viss summa om året eller om en diskretion, äreskänk eller något slikt för sådana brevs beställningar». Samma sak återkom Kungl. Maj:t till 1673, samtidigt som det utlovades, att särskild posttaxa skulle utfärdas för vart postkontor.⁵⁾ Det dröjde emellertid till 1685⁶⁾, innan Kungl. Maj:t anbefallde Kansli-kollegiet att i fråga om brevtaxorna mellan städerna avfatta »ett vist och anständigt reglement så att ett skäligt porto må tagas och all egen-villighet avskäras».

¹⁾ K. f. 19 juli 1645 (»specialförordningen») § 3 jfr § 4.

²⁾ Ovannämnda »specialförordning» § 12.

³⁾ Postkontorens chefer kallas i denna uppsats genomgående »postmästare». Till en början fanns endast en postmästare, nämligen i Stockholm. Han hade det närmaste överinseendet av hela poströrelsen och betecknas ibland också som general-postmästare eller postdirektör. Övriga postkontorschefer kallades »postförvaltare». Mot slutet av 1600-talet började de förutvarande postförvaltarna kallas postmästare.

⁴⁾ Notifikationspatent 20 dec. 1662 § 6.

⁵⁾ K. f. 10 juni 1673 §§ 2 och 3.

⁶⁾ K. res. 17 mars 1685 § 4.

De taxor, som blev en följd av detta påbud, fastställdes den 14 december 1692. Varje särskild taxa undertecknades denna dag högtidligen av Carl XI. När Kanslikollegiet dagen innan¹⁾ hade lagt fram förslag till dem, hade ämbetsverket med stolthet påpekat, att »dessa posttaxor som i underdånighet bifogas och äro till antalet etthundra och tolv stycken, äro så fullkomliga, att ingen ort är förgäten, varest något postkontor hålles, så att var och en postmästare icke allenast kan av sin taxa se, huru stort porto han bör fordra, utan ock på vad kurs som var och en stad är belägen och vartut han skall sända sina paketer».

Förslaget till taxorna hade utarbetats av särskilda av Kanslikollegiet utsedda deputerade: sekreteraren *Samuel Åkerhjelm*, postdirektören *Johan Gustaf Beijer* och kamreraren *Lars Skragge*. Som skrivhjälp hade medverkat postinspektoren *Daniel Möller*. Taxorna skulle tillämpas från och med 1693²⁾.

De av Carl XI undertecknade taxorna finns för närvarande i *original* i Poststyrelsens arkiv.³⁾ En uppsättning av samma taxor finns vidare inbundna i Kanslikollegiets registratur 1690—1962. Heurgren⁴⁾ har ansett, att de senare utgör koncept till de förra.

Systemet omfattar 105 taxor. Däri ingår emellertid 6 taxor, var och en gemensam för 2 postanstalter. Antalet postanstaltstaxor utgör alltså 111. Detta kan betyda endera av två saker. Antingen har Kanslikollegiet räknat fel, när det uppgett taxornas antal till 112, och det är kanske den mest plausibla förklaringen. Förutom de 6 dubbeltaxorna finns det nämligen en ytterligare taxa, som har två namn i rubriken, nämligen posttaxan för »Bahuus och Kongell». Men Bohus och Kungälv utgjorde bara två olika namn på samma postkontor. Kanske mest av artighet mot Kanslikollegiet har här emellertid antagits, att den felande taxan av någon anledning försvunnit både från samlingen av originaltaxor och i Kanslikollegiets registratur. Närmast till hands är det då att anta, att det är *Borgholms posttaxa*, som har kommit bort. Visserligen skall det inte ha funnits något postkontor i Borgholm

¹⁾ Kanslikollegiets und. berättelse 13 dec. 1692.

²⁾ K. br. 16 dec. 1692 om posttaxorna.

³⁾ Xeroxkopior av samma taxor finns i Postmuseum.

⁴⁾ Heurgren Register över innehållet i svenska postala förordningar och skrivelser från 15- och 1600-talen s. 184 1925.

vid denna tid¹⁾), men det måste ändå ha existerat någon sorts postanstalt där, eftersom *samtliga* 1692 års taxor innehåller portobelopp till Borgholm.

Kungl. Maj:t föreskrev, att de sålunda fastställda taxorna skulle tryckas²⁾). Som ett kuriosum och kanske också ett bidrag till tidsbilden kan påpekas, att den tryckta Stockholmstaxan, vilken påträffats, är daterad den 12 december 1692, vilket betyder dagen före Kanslikollegiets framställning, två dagar före kungens undertecknande och fyra dagar före tryckningsbeslutet. I sistnämnda beslut tillerkändes postinspektoren Möller en gratifikation »till vederläggning såväl för dess redan därvid havda möda som det arbete som jämväl härefter kommer att göras med taxornas avskrivande». Eftersom taxorna skulle tryckas, borde väl avskrivandet endast avse manus för tryckningen. Eller har det ändå något samband med registratures taxsamling?

Tydligt är att själva skrivningsarbetet betraktades som kvalificerat. Det hade också vissa kalligrafiska inslag. Avsaknaden av kontorstekniska hjälpmedel gjorde givetvis ett arbete, så stort och svårt som det ifrågavarande, mycket tungt och tidsödande. Den enda dupliceringsmetod, som stod till buds, var tryckningen.

Portona i 1692 års taxor var liksom i de äldre taxorna graderade med hänsyn till väglängden. Alltjämt skulle också försändelserna taxeras efter vikt.

I fråga om *graderingen efter väglängd* gjorde Kanslikollegiet i samband med förslaget till taxorna följande intressanta uttalande: »Man haver fuller nu uti taxerandet haft anseende på orternas distans och till den ändan erkundigat sig om miltalen emellan städerna. Men så haver man dock icke kunnat taga det till en allmän regel, varefter porto överallt skulle kunna proportioneras, ty haver man därför måst betänka vad orternas och korrespondenternas handel och förmögenhet och korrespondensens angelägenhet kunde tåla, såsom till exempel mellan Stockholm och Helsingör äro 60 mil, och blir porto däremellan 8 öre silvermynt, emellan Stockholm och Tornå eller Uleå är dubbelt längre, och porto blir däremellan ej högre än 6 öre smt, ty om man skulle på norrländska kursen taga porto i lika proportion som uti gränsen till Danmark och Hamburg, så skulle ingen privat sända något brev på den vägen, utan alltid vänta lägenheter med farkoster och resande, vilket ock är i förra

¹⁾ Grape Postkontor och Postmästare s. 46 1951.

²⁾ K. br. 16 dec. 1692 om posttaxorna.

Kästtaxa för Umeå.		85.
Kästrägen till Svarta ^{Post.} och Svarta ^{Post.} ^{Post.}		
4	2.	4
7	3.	14
5		6

KästTaxa för Hernösand.		84.
Kästrägen till Lilla ^{Post.} Lilla ^{Post.} ^{Post.}		
6	2.	5
6	3.	5
6	3.	5
7	3.	5
7	3.	6
7	4.	7
7	4.	8
7	4.	8
8	5.	8
8	5.	8
8	5.	8
8	5.	6
10	5.	7
9	5.	8
9	5.	7
9	5.	8
10	5.	8
Kästrägen till Lilla ^{Post.} Lilla ^{Post.} ^{Post.}		
1	1.	14
2	2.	8
2	2.	8
2	2.	8
2	2.	8
3	3.	8
3	3.	8
4	4.	8
4	4.	8
4	4.	10
4	4.	14
4	4.	17
4	4.	4
4	4.	2.

Avsnitt av 1692 års posttaxor för Umeå och Härnösand.

tider uti Stockholmska taxan väl observerat, eftersom privatpersonernas handel och korrespondens till utrikes och till de städer inrikes, som äro belägna söder- och västerut ifrån Stockholm, något mer importerar än dem norrut. Man haver ock considererat, att fast det kunde vara drägligt, att man emellan tvenne städer, som äro allenast 7 mil ifrån varannan, toge för ett enkelt brev 2 öre smt, så skulle dock odrägligt vara, att till exempel på 70 mil taga 10 öre smt, ty sällan håller man inne med brevsändande för 2 öre smt:s skull, men när porto stiger till 8, 10 och flera öre smt, lämnar man gärna oskrivet, om icke ärendet är dess angelägnare. Dessa och flera dess lika considerationer haver man härvid tagit i akt, och alltså de förra taxorna på somliga ställen något förhöjt, besynnerl. på de korta vägarna, på somliga något förminskat, näml. på de längsta vägarna och svåraste porto.» Det är affärsmän som talar.

För *viktberäkningen* införde man en särskild avrundningsregel, som var förmånligare för korrespondenterna än vad som hade gällt tidigare.

1693 kompletterades taxesystemet med en *moderationsregel* för tunga försändelser, ett slags paketporto kan man säga. Också då var bevekelsegrunderna affärsmässiga.¹⁾

Endast postanstalter, belägna i Sverige, Finland och de baltiska besittningarna, fick posttaxor 1692. Utanför taxesystemet låg alltså postanstalterna i rikets tyska delar liksom de svenska postanordningar, som fanns utom riket.

I 1692 års taxor finns dock så gott som undantagslöst portobelopp angivna till Stralsund, som hörde till svenska riket, samt till Hamburg och Helsingör. Portona till dessa orter har inte undersökts i detta sammanhang liksom inte heller de porton, som gällde mellan och från särskilda orter i de tyska besittningarna.

Också *inom* taxesystemets geografiskt begränsade område fanns det emellertid flera postkontor än dem, för vilka taxor utfärdades 1692.

Grape²⁾ och Heurgren³⁾ har delvis sammanställande och delvis var för sig uppgett att postkontor (för vilka taxor inte utfärdades 1692) fanns på följande orter, nämligen: Falkenberg, Grisslehamn, Hapsal (i Estland), Nöteborg (i Ingermanland), Porkala udd, Ramundeboda, Sigtuna, Sölvesborg och Walk (i Livland).

I viss mån får dessa uppgifter stöd av 1692 års taxor. I Stockholms-taxan finns portobelopp angivna till Falkenberg, Nöteborg, Porkala udd, Sigtuna och Sölvesborg. Falkenberg återfinns i 8 ytterligare taxor, Nöte-

¹⁾ Moderation i postporto, Postryttaren 1961 s. 5 ff.

²⁾ Grape a.a.

³⁾ Heurgren a.a.

borg i 2, Porkala udd i 5 och Sölvesborg i 12. Hapsal förekommer i 2 taxor. För Grisslehamn, Ramundeboda och Walk har inte återfunnits några portobelopp i 1692 års taxor.

Om man härfter närmare undersöker taxorna för de orter, som tillhörde taxesystemet, visar det sig att i de olika taxorna ett ganska stort antal orter utelämnats. Totalantalet av dessa orter sedan dubbeltaxorna brutits upp utgör 185¹⁾. Granskar man detta antal närmare, så finner man att det i inte mindre än 162 fall är fråga om »dubbeltaxeorter», där porton emellertid finns angivna till taxekamraterna. Om man, som nog är rimligt, bortser från dessa fall, begränsas antalet *utelämnade orter* till 23 stycken. Vid bedömningen härav bör beaktas, att *taxesystemet omfattade över 10.000 portoangivelser*.

Portobeloppen i taxorna borde ju av sig självt vara riktiga, eftersom de hade fastställts av Kungl. Maj:t. Emellertid finns det portoangivelser, som i varje fall endast kort tid senare ansågs *felaktiga* ur systematisk synpunkt. Man menade då med rätt eller orätt, att enligt systemet för 1692 års taxor borde portot mellan två postanstalter vara lika i båda riktningarna. Från denna regel föreligger nu en del avsteg. Av 333 fall, som har undersökts i detta avseende, har inte mindre än 40 fall visat sådana avvikelser. Det bör dock påpekas, att de undersökta fallen inte har valts slumpmässigt utan därför att det förefallit troligast att just bland dem finna sådana skiljaktigheter. Urvalet är alltså inte på något sätt representativt för de övriga materialet. En stickprovgranskning visar dock, att detta inte är helt utan ojämnheter av här angivet slag.

Det är väl uppenbart, att Kanslikollegiets ampla lovord av taxesystemet var en smula överordigt. Intressantare är emellertid att konstatera, att systemet med hemmagjorda taxor inte kan ha upphört med 1692 års taxor och att i vissa fall vid ett och samma postkontor som komplement till den av Kungl. Maj:t fastställda taxan måste tillämpas hemmagjorda porton.

Slutligen må i anslutning till de här lämnade uppgifterna om antalet postkontor 1692 påpekas, att Postverket hade utvecklats kraftigt under 1600-talet. I 1643 års Stockholmstaxa finns upptagna endast 43 andra

¹⁾ Denna och de andra sifferuppgifterna i texten har framkommit vid mina beräkningar. På grund av det omfattande och svårbemästrade materialet, den krumelurbelastade skrivstilen och en del tänkbara tolkningsalternativ är det inte uteslutet, trots försök till stor noggrannhet, att några felaktigheter kan ha insmugit sig. De kan inte vara så stora, att de på något sätt förändrar helhetsbilden.

postkontor, av vilka 2 utom riket. Antalet hade alltså mer än fördubblats. Det bör emellertid hållas i minnet, att postnätet var ytterst glest. Det följde huvudsakligen, om också med en del avvikelser, de större vägarna, som förenade stad med stad, och berörde knappast alls de mellanliggande ojämeförlikt största delarna av riket. Först med den stora reform, som genomfördes 1874 samtidigt med kronobrevbäringens upphörande, lades grunden till ett svenskt postverk, som omfattade hela landet.¹⁾

1705 års spöktaxor

De taxor, som härefter skall redogöras för, har i titeln till denna uppsats kallats för spöktaxor. De dök nämligen upp på en del ställen, när man började läsa i den posthistoriska litteraturen, men föreföll inte vara av denna världen. De skulle såsom uppsatstiteln anger ha utfärdats 1705 och borde alltså då ha ersatt 1692 års posttaxor. I litteraturen är de belagda på följande sätt:

I sitt kunskapsrika tal den 14 augusti 1839 »om svenska postinrättningens uppkomst och utbildning från 1636 till konung Carl XII:s död 1718» vid inträdet i vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien säger *Pehr Erik Bergfalk*²⁾:

»Denna regel blev — — — bibehållen både i 1693 och 1705 års taxor.»

Adolf Wilhelm Roos skriver i sin med rätta berömda första årsberättelse³⁾:

»Ännu under de sista årtiondena av sjuttonde seklet hade några fullständiga posttaxor, upptagande portosatserna mellan samtliga postanstalter, icke blivit upprättade. Däremot finnes från år 1705 fullständiga portotariffer.»

Och vidare:

»Uti den för Stockholm år 1747 utfärdade posttaxan är för korrespondencen med nära hälften av orterna inom Sverige portot bibehållet vid samma belopp, vartill det fastställdes år 1705.»

¹⁾ Posttryttaren 1965 s. 15 ff.

²⁾ Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar 18. delen s. 166.

³⁾ Generalpoststyrelsens berättelse om postverkets förvaltning under år 1864 och föregående år s. 34 o. 35.

*Sven P:son Lagerberg*¹⁾ skriver:

»Ända till seklets mitt bibehölls — — — det år 1705 fastställda portot oförändrat.»

Johan Carl Hellberg förfaller däremot anse, att en ny inrikes post-taxa utfärdades 1703²⁾.

Spöktaxorna återopades för övrigt också ibland i officiella sammanhang. Ett exempel härpå lämnas i slutet av denna uppsats.

Trots dessa vittnesmål har det *aldrig* funnits några posttaxor, fastställda 1705 och ersättande 1692 års taxor. Inte heller har det funnits några sådana taxor, fastställda 1703. Orsaken till misstaget är framför allt följande.

Johan Schmedeman (1652—1713) hade blivit chef för Postverket 1702. Han visade under sitt liv stort intresse för att i bokform ge ut samlingar av olika dokument. Mest känd av dem är »Kongl. Stadgar, Förordningar, Bref och Resolutioner ifrån Åhr 1524 in til 1701 Angående Justitiae och Executions-Ährenden». Det måste därför ha tett sig naturligt för honom att ge ut en samling av de olika författningar m. m., som på hans tid gällde för poströrelsen. En sådan samling kom också ut 1707³⁾. Enligt titelbladet skulle postbetjänarna i gemen och postmästarna i synnerhet ha att ta iakt de förordningar angående postväsendet som samlingen innehöll. Denna samling blev under långliga tider ett rättesnöre för dem, som arbetade i Posten. Den brukade omväxlande kallas för »Postboken», »Posthandboken» eller »Postordningsboken».

I registret till postboken fanns under *år 1705* upptagna bl. a.

dels »Underrättelse om postgången uti Kongl. Residencen Stockholm, med hosfogad Bref-Taxa» och

dels »Utdrag av Kongl. Maj:tz underskrevne Post-Taxor, och andra Förordningar för alla städer såväl i Sverige som i Fin-, Est- och Lifland».

Detta är »1705 års posttaxor» alias »1705 års spöktaxor».

¹⁾ Minnesskrift vid invigningen av Nya Posthuset i Stockholm år 1903 I s. 36.

²⁾ Arkiv i Postväsendet 1859 s. 119.

³⁾ Att samlingen trycktes 1707 kan bl. a. slutas av att de sista daterade handlingarna i den är av den 16 februari 1707 samt av den 1707 års order, som nämnes i texten.

För Roos fanns det ytterligare en anledning till misstaget. Av de intressanta minnesanteckningar¹⁾, som han förde under förarbetet till sin första årsberättelse, framgår, hur han hade letat efter 1692 års taxor utan att kunna hitta dem.

Redan i oktober 1707, strax efter det att postboken hade kommit ut, utfärdade Schmedeman en order²⁾ till postmästarna, vari föreskrevs, att postkontoren tills vidare i fråga om inrikesportot hade att rätta sig »efter den skrivna och postkontoren tillsända taxan av den 14 december 1692, och icke efter de uti postordningsboken befintl. taxorna»³⁾. Möjligen var denna order föranledd av påpekanden från postmästare, att taxorna i postboken inte överensstämde med 1692 års taxor⁴⁾. I början av 1708⁵⁾ skrev Schmedeman på nytt till postmästarna och framhöll, att flera fel hade upptäckts i postbokens taxor. Samtidigt översände han ett tryck med rättelser, avsett att inklistras i postboken. Överskriften till detta tryck lyder: »Efterföljande Errata och Trycke-Fehl finnes i de tryckta Post-Taxorne, hwilcka således ändras och corrigeras böre». Inte desto mindre fann Schmedeman sig 1711⁶⁾ nödsakad att »iterera» 1707 års order »så att postmästarna vid brevens vägande och beräknande rätta sig i alla mål efter den av Kungl. Maj:t underskrivna taxan». Att denna förnyade order var påkallad trots rättelsetrycket (i det följande kallat »Errata»), visar den redogörelse, som härefter skall lämnas. Först skall dock anges, hur taxorna har uppställts i postboken.

Postanstalternas taxor har fördelats under vissa administrativa eller rent geografiska områden med följande benämningar och i här angiven ordningsföljd: Kongl. residencen Stockholm, Uppland, Södermanland med livgedinget, Västmanland, Kopparbergs län, Östergötland, Smålands landshövdingedömen, Öland, Gotland, Hallands hövdingedöme, Blekinge hövdingedöme, Skånska guvernementet, Närke och Värmlands hövdingedömen, Västergötland, Älvsborgs och Bohus län, Gästrikland, Jämtland, Västerbotten, Österbotten, Åland och Finland, Nyland, Viborgs län, Ingermanland, Estlands guvernement, Ösels hövdingedöme, Livland.

¹⁾ Finns i Poststyrelsens arkiv.

²⁾ Denna order har inte kunnat återfinnas i arkivhandlingarna.

³⁾ Återgivet efter referat i Schmedemans brev till postmästarna 22 maj 1711 (se nedan).

⁴⁾ Se t. ex. skr. 31 aug. 1707 från postmästaren i Björneborg till överpostdirektören.

⁵⁾ Br. till postmästarna 3 febr. 1708.

⁶⁾ Br. till postmästarna 22 maj 1711.

Kongelige
 Och andra Berörandes
Förordningar
 Angående
Postväsendet

Hvissa Postbetienterne i gemeen / och
 Postmästarna i sinnet med sine Embetens för-
 valtning och förvaltningar / hafva at i och taga.

— 1000 — 1000 — 1000 — 1000 — 1000 — 1000 — 1000 — 1000 — 1000 — 1000 —

STOCKHOLM /
 Tryckt hos JOHANN HENR. WERNER, Kongl. Majest.
 och Upsala Acad. Boftrickare.

Handwritten text in cursive script, likely a postscript or a note related to the printing process. It mentions 'Postbetienterne' and 'Postmästarna'.

PM nr 9643

Titelbladet till »postboken». På pärmen insida förekommer bl. a.
 Johan Schmedemans namnteckning.

Förutom den varierande uppdelningen på administrativa och rent geografiska områden samt ordningsföljden föreligger en del märkvärdigheter. Till »Närke och Värmlands hövdingedömen» har också räknats Dalsland (posttaxan för Ämål redovisas under denna rubrik). »Gästrikland» anses omfatta jämväl Hälsingland och Medelpad (posttaxorna för Söderhamn, Hudiksvall och Sundsvall redovisas under denna rubrik). »Finland» tycks bara omfatta Egentliga Finland och Satakunda (endast posttaxorna för Åbo, Nystad, Raumo och Björneborg redovisas under denna rubrik). »Nyland» anses omfatta också Tavastland (posttaxan för Tavastehus redovisas under denna rubrik).

Det ligger naturligtvis nära till hands att utgå från att fördelningen av taxorna på vissa områden sammanhänge med något postalt indelningssystem av riket. I så fall torde det enda tänkbara vara att områdena motsvarade olika *postinspektionsområden*. Vissa postmästare och ibland också andra personer hade fått speciella förordnanden som postinspektorer, vilket medförde inspektionsskyldighet inom ett större område och andra särskilda åligganden i synnerhet vad postbönderna angick. Det är tänkbart att områdesuppdelningen i någon mån influerats härav, men utan vidare är det klart, att en del av de ifrågavarande områdena inte kan ha utgjort postinspektionsdistrikt. De allra tydligaste exemplen härpå är Öland och Gotland. Där fanns det inte några postinspektorer och knappast heller något behov av sådana. Också i andra fall strider områdesuppdelningen mot vad som nu är känt om postinspektionsdistrikten vid denna tid¹⁾.

Inte heller kan den sammanhånga med att postverket hade något samband med *länsstyrelserna*. Vid upprepade tillfällen anmodade Kungl. Maj:t guvernörer och landshövdingar att hålla fingrarna borta från Postverket, vilket lydde under Kanslikollegiet.²⁾ I stället borde de se till att inte inkräkta på postböndernas frihet från gäst- och skjutsning, dagsverken m. m. och att inte heller fuska med sin egen fribrevsrätt genom att under sitt signet »understicka några andras brev för posten obetalda» eller, beträffande utrikes brev, genom att »emottaga och avleverera deras på tjockt och stort papper i rumlig styl

¹⁾ Genom Kanslikollegiets instruktion för postinspektörerna 16 febr. 1707 skedde en ändring i postinspektionsdistrikten. Postmästarna i residensstäderna skulle nämligen samtidigt vara *postinspektorer*, vilket bör betyda att länen blev postinspektionsdistrikt.

²⁾ Ex: K. res. 4 juli 1683 § 4, K. br. till alla guvernörer och landshövdingar 17 mars 1685, Landshövdingeinstruktionen 28 jan. 1687 § 48, K. res. den 17/27 juni 1703.

skrevne korrespondencebrev» utan att betala porto. Troligen var meningen med områdesuppdelningen bara att man lättare skulle hitta de olika taxorna, som ordnats gruppvis — sannolikt för att underlätta tillämpningen av det hänvisningssystem, som strax skall skildras.

Postboken innehåller sammanlagt 107 olika taxor. I 4 fall har emellertid taxorna för 2 postkontor sammanförts till en enda taxa. Postanstaltstaxornas antal blir alltså 111. En taxa — Bogesunds (Ulricehamns) — tycks av misstag ha utelämnats. Samtliga övriga taxor utom en innehåller portobelopp till Bogesund. Borgholm har egen taxa, vilket influerat på det tveksamma ställningstagande, som här förut (s. 12) har gjorts i fråga om en eventuell Borgholmstaxa bland 1692 års taxor.

I likhet med 1692 års taxor har postportona i postbokens taxor ordnats efter de olika postvägarna. Taxorna har emellertid, i motsats till vad som var fallet 1692, konstruerats så, att de i ett mycket stort antal fall hänvisar till andra taxor. Dessa *hänvisningar* är ofta svåra att följa, i synnerhet som den lurviga frakturen och frånvaron av mellanrum gör det svårt att upptäcka, var en posttaxa börjar eller slutar i postboken.

Om postmästaren i Lindesberg skulle räkna ut och uppbära portot för ett enkelt brev till Härnösand och använde postboken, så fann han i posttaxan för Lindesberg endast följande hänvisning: »Efterföljes till alla städer Nora Taxan». I taxan för Nora kunde han läsa: »Härnösand till och med Kajana efter Örebrotaxan». När han då sökte i Örebrotaxan, stod där att läsa: »Sundsvall till och med Kajana efter Arboga Taxan.» Men i taxan för Arboga, när han hade lyckats hitta den i postboken, fann han bara: »Postvägen till Västernorrland. Alldeles efter Köpings Taxan.» I taxan för Köping föreskrevs: »Gävle till och med Kajana efter Västerås Taxan». Och när han då gick till taxan för Västerås, lydde hänvisningen: »Uppsala till och med Kajana efter Stockholms Taxan.» I Stockholmstaxan fann han äntligen, att enkelt postporto till Härnösand utgjorde 4 öre silvermynt. Deta var emellertid fel i förevarande fall, eftersom portot för enkelt brev från Lindesberg till Härnösand enligt 1692 års taxa utgjorde 5 öre silvermynt. Exemplet är på intet sätt extremt.

Hänvisningarnas omfattning är mycket varierande. Det finns taxor, som uteslutande hänvisar till en annan taxa. Ett sådant fall är Lindesbergstaxan i exemplet här ovan. Det finns också taxor med endast ett portobelopp angivet och i övrigt hänvisande till en annan taxa. Sedan kan man följa så gott som hela skalan uppåt, tills man kommer till de taxor, som i princip ansågs fullständiga och där alltså inga hänvisningar förekommer. I verkligheten finns det dock *inte någon taxa* i postboken, *som är alldeles fullständig*.

Systemet med hänvisningarna synes ha varit, att man hänvisat till ett näraliggande postkontors taxa i den mån portona i denna skulle vara lika med den egna taxans porton. Om sedan detta kontors taxa beträffande samma porton hänvisade till ett annat kontors taxa o. s. v., så uppkom den egendomliga gömma-ringenlek, som i det föregående har belysts. Det är möjligt att man vid hänvisningarna följde den väg, som vederbörande post skulle befordras efter.

Orsaken till de besvärliga hänvisningarna i postboken har nog varit, att Schmedeman önskade begränsa tryckningskostnaderna. Också i sitt nerbantade skick fyller taxorna mer än 100 av postbokens sidor. Att Schmedeman hade besvärligheter med finansieringen av sina bokverk framgår av en redogörelse som Henrik Schück har lämnat¹⁾. Tydligen hade Schmedeman, innan postboken gavs ut, inhämtat Kanslikollegiets samtycke²⁾. Troligen har han dock gett ut boken på egen ekonomisk risk. Han lyckades emellertid efteråt utverka Kungl. Maj:ts beslut om bidrag till »omkostnader till papper och tryckarelön» samt till ersättning åt en medhjälpare i arbetet³⁾.

Postbokens taxor ser ut att ha haft flera författare. Uttryckssätten i de olika taxorna är högst varierande när det gäller postvägar och hänvisningar. Beskrivningen av postvägarna skiljer sig väsentligt från motsvarande beskrivning i 1692 års taxor och även den ordningsföljd, i vilken postkontoren redovisas, företer avvikelser. Också rubrikerna över taxorna är oenhetliga: »Jönköpings Post-Taxa», »Grenna Post-Contoirs Taxa», »Post-Taxa för staden Borckholm»⁴⁾, »Gäfle Stads Post-Taxa». Även om skribenternas variationslusta är mycket framträdande vid denna tid, förefaller det sannolikt att postbokens taxor, i varje fall inte enbart har uppgjorts på basis av de kungaunderskrivna taxorna, utan att därvid beaktats också taxor, införskaffade från olika postanstalter.

Taxesystemets omfattning ansluter sig i postboken helt till taxesystemet 1692. Det är samma taxor som det är fråga om, om man bortser från den ganska säkert bortglömda taxan för Bogesund. Utanför systemet låg alltså alltså samtliga postanstalterna i rikets tyska besittningar och de svenska postanordningar, som fanns utom riket.

¹⁾ Henrik Schück Den svenska förlagsbokhandelns historia Förra delen s. 168 1923.

²⁾ Se Memorial till Kanslikollegiet 14 febr. 1708 ang. posttaxor.

³⁾ K. br. 8 juni 1707.

⁴⁾ Borgholm var i själva verket inte stad vid denna tid.

Liksom 1692 finns så gott som undantagslöst portobelopp angivna till Stralsund, Hamburg och Helsingör. Relativt ofta förekommer portobelopp till Stettin och Wismar, vilka båda hörde till svenska riket. I Stockholmstaxan finns dessutom porton angivna till Amsterdam, Köpenhamn, Lübeck och Mitau (i Kurland).

De postkontor *inom* taxesystemets geografiskt begränsade område, som inte fick några taxor 1692, ligger också utanför postbokens taxesystem. Mellan 1692 och 1705 hade *nya postkontor* tillkommit i Simrishamn och Ängelholm¹⁾. Också i Strömsholm tycks ett postkontor ha inrättats²⁾. Någon sorts postanstalt måste dessutom ha tillkommit i Ekolsund.

För Simrishamn och Ängelholm bestämde överpostdirektören³⁾ följande: »Taxan varefter de böra sig rätta uti uppbörden av deras porto, kan sålunda formeras för Ängelholm, att när något brev går därifrån åt Helsingborg och vidare, då må han rätta sig efter Laholms posttaxa, men går brevet över Laholm och vidare, då rätte sig efter Helsingborgs posttaxa. Sammalunda Simrishamn rättar sig efter den Ystadska taxan, när dess brev går över Kristianstad, och efter den Kristianstadska, när de gå över Ystad.»

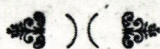
Här övertog alltså överpostdirektören postmästarnas befogenhet att bestämma om portona, i den mån Kungl. Maj:t inte hade fastställt beloppen. Han hade säkert rätt till det. Sannolikt är överpostdirektörens beslut att förstå så, vilket ordalagen också närmast ger vid handen, att det avsåg endast post, som passerade genom Helsingborg etc, men inte post som skulle stanna i de angivna transitstäderna. Eljest skulle vissa egendomligheter uppkomma i fråga om portona, särskilt beträffande Ängelholm. Postmästarna skulle alltså ha fått behålla en, om än mycket begränsad rätt att fastställa postavgifter.

För Strömsholm och Ekolsund tycks inte några portoanvisningar ha getts av överordnad myndighet. Där överläts tydligen åt postmästarna eller motsvarande funktionärer att bestämma om portona. Anledningen härtill var troligen, att dessa postanstalter var så obetydliga, att man inte räknade med att föreståndaren skulle ha någon fast lön utan — som det ibland kallades — »prenumerera» på portoinkomsten. Också den ingående posten till dessa postanstalter var uppenbarligen av obetydlig omfattning. Statens intresse av riktig postuppbörd var givetvis i sådana fall mindre.

¹⁾ Kanslikollegiets prot. 18 aug. 1699.

²⁾ Grape a.a. s. 513.

³⁾ Br. till inspektoren Langenhielm 20 dec. 1699.

Uhleå	3	Postvägen til alle
Cajana	3	Swänste och Ty
Törneå	3	ste Orter.
Uhleå / Pitheå	4	Efter Gammel Carlby Taxa.
Uhmeå	4	Ny Carlby Post Taxa.
Sundsvall	5	Postvägen til Est
Gröfså	5	och Lifland.
Hernösand	5	Wasa til och med Nijga efter
Postvägen til alle		Jacobstad Taxan.
Swänste och Ty		Item öfwer Uhleå til Wä
ste Orter.		sterbottn.
Aldeles efter Brahestad		Jacobstad
Taxa. Undantagandes		
Salun	7	Gammel Carlby til och med
Jacobstad Post Taxa.		Hernösand / jämwal alle
Postvägen til Est		Swänste och Tyse Orter
och Lifland.		efter Jacobstad Taxan.
Ny Carlby	1	Post Taxa för Christine
Wasa	2	Stad.
Christinestad	2	Postvägen til Sverige
Bidneborg til och med Nij		och Tyfmland.
ga efter Gammel Carlby		Bidneborg
Taxa.		
Item öfwer Uhleå til Wä		Raumo
sterbottn.		
Gammel Carlby	2	Nystad
Brahestad	2	Abo / Tavastehus
Uhleå til och med Hernösand		Castelholm
efter Gammel Carlby		
Taxan.		Nortelje
		Stockholm samt alle de an
		dre Swänste och Tyse
		Städer efter Abo Taxan.
		Post.

I postboken intogs, såsom framgår av det redan sagda, inte några särskilda taxor för de nu angivna postanstalterna.

I postbokens Stockholmstaxa finns portobelopp angivna till följande orter, för vilka taxor inte intagits i postboken, nämligen: Ekolsund, Falkenberg, Ramundeboda, Sigtuna, Strömsholm och Ängelholm. Falkenberg återfinns i 5 ytterligare taxor, Ramundeboda i 5 och Ängelholm i en. Hapsal förekommer i 2 taxor, Porkala udd i 2 och Sölvesborg i 3. För Grisslehamn, Nöteborg, Simrishamn och Walk har inte återfunnits några portobelopp i postboken.

För att kunna göra en undersökning av postbokens taxor måste hänvisningarna elimineras och dubbeltaxorna brytas upp. Framställningen här baserar sig på de taxor, som har framkommit efter det att så har skett.

Några av de orter, som utelämnades 1692, återfinns i postbokens taxor. Emellertid har inte alla sådana orter influtit i dem och nya utelämnanden har kommit till. Totalantalet *utelämnade orter* inom taxesystemet utgör 374 stycken. Av dem belöper sig 156 fall på »dubbel-taxeorter», där emellertid porton finns angivna till taxekamraterna. Bortser man — såsom gjordes i fråga om 1692 års taxor — från dessa fall, blir antalet utelämnade orter 218 stycken.

Genom att jämföra portobeloppen i postbokens taxor med beloppen i 1692 års taxor, kan man räkna fram antalet *felaktiga porton* i postboken. De utgör 333 stycken.

Genom »Errata» kompletterades postbokens taxor med 25 förut utelämnade orter. Dessutom rättades 93 felaktiga porton. För fullständighetens skull må påpekas, att flera fel också finns i »Errata», förutom det att den var högst inkomplett.

Slutligen bör det nämnas att den för viktberäkningen föreskrivna avrundningsregeln var oriktigt återgiven i postboken¹⁾. Det rättades till 1711 med förklaringen att »vid tryckningen något finnes försatt»²⁾. Troligen glömdes rättelsen ganska snart.

Det har här förut ansetts som sannolikt, att taxor, införskaffade från olika postanstalter, har beaktats när postbokstaxorna gjordes upp. Detta förefaller få stöd i ytterligare en omständighet. 1692 års taxor visade ju i många fall ojämnheter i så måtto, att portot mellan två postanstalter inte var lika i båda riktningarna. I 37 av de 40 fall, som där uppgavs,

¹⁾ Postboken s. 255.

²⁾ Br. till postmästarna 22 maj 1711.

har de oenhetliga portona ändrats i postboken, så att ifrågavarande skiljaktighet försvunnit. Härvid har ett av portona i 1692 års taxor använts, ibland det högre och ibland det lägre. Man kan väl förmoda, att dessa ändringar motsvarar vad som redan hade tillämpats i praktiken, sedan postmästarna hade upptäckt, att taxorna inte riktigt stämde med varandra.

Sannolikt har Schmedeman och hans närmaste medhjälpare inte haft en aning om postbokstaxornas brister och fel, då de kom ut av trycket. När Schmedeman kom underfund med att allt inte var som det skulle vara, slog han genast till och förbjöd taxornas användning »tills vidare». Redan då var han tydligen inställd på att ge ut ett rättelsetryck. När så »Errata» kom ut, trodde väl Schmedeman att allt var bra. Det var det nu inte, och han fick så småningom lov att åter förbjuda användandet av postbokstaxorna.

* * *

Under sina bekymmer med postbokens taxor hade Schmedeman funnit, att sådana brister och ojämnheter, som i det föregående har belysts, belastade 1692 års taxor. Han skrev därom till Kanslikollegiet och undrade, vad som borde göras¹⁾. Samtidigt begärde han från de flesta av postkontoren att få korrekta avskrifter av 1692 års taxor²⁾. Kanslikollegiet förklarade att nödig rättelse snarast skulle göras³⁾. Inte så långt därefter anmälde Schmedeman hos ämbetsverket⁴⁾, att han tillika med postkamreraren hade »igenomlupit» alla taxorna. Han föreslog att *provisoriska åtgärder* skulle vidtas i avbidan på Kungl. Maj:ts approbation. Därvid borde man, när portot mellan två postanstalter inte var lika i båda riktningarna, i allmänhet tillämpa det högre portot. Vidare borde man, bland annat, inrätta taxorna »som de tyckas böra vara uti en rätt och lika proportion efter var orts avlägsenhet». Schmedeman framhöll, att härigenom kunde »en god tillväxt förmodas för Kungl. Maj:ts postintäkt och ändå ingen hava skäl att klaga över någon obillig förhöjning när man därtill tager några flera städers taxor för fundament».

Detta ur konstitutionell synpunkt *djärva förslag* gillades faktiskt så småningom i stort sett av Kanslikollegiet⁵⁾, men tiderna var ju säregna,

¹⁾ Memorial 14 febr. 1708 ang. posttaxor.

²⁾ Order 15 febr. 1708.

³⁾ Kanslikollegiets prot. 14 mars 1708.

⁴⁾ Memorial 1 dec. 1708.

⁵⁾ Res. 14 jan. 1710.

medan envåldshärskaren vistades i Turkiet. Kollegiet ansåg emellertid i fråga om portonas anpassning efter väglängden, att man borde gå en medelväg, så att de inte blev alltför höga. Kollegiet föreskrev att taxorna skulle »på detta fundament inrättas till vidare Kungl. Kollegii approbation och underskrift». Härefter tycks saken ha runnit ut i sanden. I varje fall förblev 1692 års *taxor oförändrade till år 1747*, då helt nya taxor utfärdades¹⁾.

För fullständighetens skull må påpekas, att tredjedelsförhöjningen 1710—1712 och fördubblingen 1718 inte innebar att grundtaxorna ändrades. Om dessa förhöjningar, som båda blev temporära, må följande erinras:

I Kungl. Rådets påbud om en allmän kontribution för 1710²⁾ fanns bl. a. intagen följande föreskrift:

»Dessutom har man funnit nödigt att också förhöja brevtaxan till en tredjedel mera emot det som i porto härtills varit betalt efter taxan, vilken förhöjning förbehålles till publici understöd allena och inlevereras i ränterierna till kungl. statskontorets anordning; dock allt detta som således varder förhöjt med det villkor till förestående, att det ej längre skall continuera än under pågående krig — —»

Motsvarande påbud utgick för 1711 och 1712.³⁾

I samband med att Carl XII »av en nådig omsorg för dess trogna undersåtars allmänna välfärd» 1712 bestämde om »en ny skattning», upphävdes emellertid alla extra ordinarie kontributioner, däribland ifrågavarande tredjedelsförhöjning av postportot.⁴⁾ Den tillämpades dock till 1712 års utgång.⁵⁾

Fördubblingen 1718⁶⁾ sammanhänge med Carl XII:s på sina håll högt prisade men sannolikt mycket orealistiska postreform. Så snart Carl XII hade stupat, skrev Schmedemans efterträdare, H. Bunge, till Kanslikollegiet⁷⁾ och framhöll att brevtaxorna måste överses» emedan man av förfarenheten noggsamt förmärkt, att folket mindre skriva, när porto högt sättes.»

Ulrika Eleonora förordnade härefter, att »såväl för in- som utrikes breven hädanefter enkla postpenningar skola betalas på sådant sätt som det varit vanligt förrän förhöjningen därå skedde». Återgången från fördubblingen skedde den 1 juni 1719.⁸⁾

¹⁾ I und. skr. 22 juli 1746 ang. posttaxornas jämkning och författning talar Kanslikollegiet om »de gamla och år 1692 gjorda samt alltsedan intet översedda och rättade, jämväl till större delen oproportionerade taxor».

²⁾ 3 jan. 1710.

³⁾ 23 jan. 1711 resp. 10 jan. 1712.

⁴⁾ K. f. (från Bender) 4 juni 1712 på vad sätt contributionerna till undersåtarnas märkeliga lindring efter en billig jämlikhet skola utgöras.

⁵⁾ Br. 20 jan. 1713 från Schmedeman till postmästarna.

⁶⁾ K. br. (från Lund) 6 febr. 1718.

⁷⁾ Memorial 19 dec. 1718.

⁸⁾ Br. 21 maj 1719 från Bunge till postmästarna.

Under 1600-talet hade postmästarna en mycket *självständig ställning*. Förutom rätten (obegränsad till och med 1692) att med Stockholmstaxan som måttstock bestämma sin egen taxa, hade en postmästare också befogenhet att ackordera med kunder i olika postangelägenheter och behålla betalningen. Han drev postkontoret i mycket som sin egen affär, vartill också bör ha bidragit de komplicerade förhållandena på betalningsmedelsområdet. Denna självständighet var säkert nödvändig för att uppbyggandet skulle lyckas. Postmästarna bör alltså ha rätt att tillskriva sig en god del av äran för detta.

Kontrollen över de övriga postmästarnas handlande utövades i allt väsentligt av postmästaren i Stockholm (från 1697 eller 1698 av överpostdirektören) och hans fåtaliga medhjälpare. Den måste av naturliga skäl ha varit *föga effektiv*. Detta frestade väl till sådana mindre lämpliga friheter från postmästarnas sida, som Kungl. Maj:t klagade över under senare hälften av 1600-talet.¹⁾ Underslev var ett outvecklat rättsinstitut. Nu kriminaliserade handlingar betraktades då som rena redovisningsfrågor. Detta är också ett drag i bilden av postmästarnas självständighet.

Systematiskt hade dock centraladministrationen genom olika åtgärder så sakta redan under denna tid sökt att få fastare grepp om tyglarna. Genom 1692 års posttaxor fick den betydligt *ökade kontrollmöjligheter*. Staten erhöll ett *säkrare underlag* för sin *inkomst* av poströrelsen. Korrespondenterna fick ett visst *skydd mot godtycke*. Överhuvud hör 1692 års taxor till de mest betydelsefulla dokumenten i svensk posts äldre historia. Det var ett kraftprov att ställa samman dem, som förtjänar all respekt. När förslag till taxorna underställdes Kungl. Maj:t, beskrev Kanslikollegiet det utförda arbetet sålunda: »detta verket haver fordrat ett vidlyftigt arbete med gamla taxornas sammandragande, extrahe- rande och jämförande, miltalens antecknande och kursernas inrättande i sin behöriga ordning, de nya taxornas uppsättande och deras jämkning mot varandra, förändrande och åtskilliga gångers avskrivande och sammanfattande».

Som redan har påpekats fanns det mer än 10.000 portoangivelser i taxorna. Att de blev en smula ofullständiga och möjligen också hade andra brister, är knappast ägnat att förvåna.

Postbokens taxor var utan tvekan misslyckade. Man hade försökt sig på en »rationalisering», men hade saknat de tekniska förutsättningarna för detta och då blev det som det blev.

¹⁾ Jfr s. 11.

Väst Taxa för Engelholm, 22de 1775

von Samuel Jacobshens Hof hier in Trappentoren Längen-
- bei Tazewer in Völkchen in Kellingsberg und Lohmann in
in Kellingsberg und Wilmannsbrunn, Friedr. v. Klenow, Eberhard v. Klenow

af den Lönng: Stats-Sekretärerna af Chm. L:fd. Director-
hielen. Dat. Stockholm d: 10 December 1697. Just. Original. Prof.
Ingen notificationer om saken till Komman: L:fd. Offitiären, Hamborg:
af Gengäld: med. Tapia.

hielen. dat. Stockholm d. 10 December 1699. Innt. Original. King.
Inne notifikationen om georden till Arnhem, d. 22. September. Aarabergs
Borgerska och Lyfve.

Agrostis nemoralis

Agrostis nemoralis

[illegible]

Die Prof. des Rhetorik - Kurses ist nicht fertig, er geht zu den Straßengängen, um die dortigen
Sitten der Friedrichsstraße.

Stockholm L. 27 Jan. 1743.

*Original Japan. See bound for "Munsho". Volume 7. Copy 1. Thelma
Duke book sale. Sept. Jan. last year. J. with 1748 sig. Copied 1906.*

Le Montain et le vignier

J. F. v. Schantz, de Haldens

Journal of Management Inquiry 22(1) 3-15

Posttaxa för Ängelholm, fastställd den 27 januari 1743.

Utvecklingen mot en begränsning av postmästarnas självständighet och ökat inflytande för centraladministrationen fortsatte under hela 1700-talet. I fråga om portona tog sig detta, under den del av seklet då 1692 års taxor gällde, bland annat uttryck i att när nya postanstalter inrättades, till en början Kanslikollegiet¹) och senare Kungl. Maj:t²) bestämde vilka av 1692 års posttaxor som skulle tillämpas vid dem. I åtminstone ett sådant fall har överpostdirektören därefter föreskrivit, att

¹⁾ Ex: Kanslikollegiets beslut 31 juli 1722 (Lappstrand eller Villmanstrand).

²⁾ Ex: K. br. 28 nov. 1724 (Eckerö), K. res. 5 febr. 1725 (Kvarsebo), K. res. 25 okt. 1734 § 8 (Ekenäs).

postportot skulle uppbäras »efter den i tryckta postboken befintliga taxan» för det postkontor, vars taxa skulle tillämpas enligt huvudbeslutet¹⁾).

Man hade alltså nu genomlöpt alla tänkbara stadier, när det gällde att besluta om porton, som inte fanns upptagna i 1692 års taxor. Från postmästarna hade beslutsfunktionen övertagits först av överpostdirektören, från denne av Kanslikollegiet och från kollegiet slutligen av Kungl. Maj:t. Porton bestämda på alla fyra sätten var samtidigt i bruk under ifrågavarande tid.²⁾

¹⁾ Överpostdirektörens br. 14 aug. 1722 om postporto till Lappstrand eller Villmanstrand.

²⁾ Dessutom begagnades 1692 års taxor inom deras egentliga tillämpningsområde. Säkerligen användes också 1705 års förbjudna postbokstaxor.

Däremot tycks det på ett undantag när inte ha fastställts några ytterligare särskilda taxor under den tid, då 1692 års taxor gällde. Undantaget avser postkontoret i Ängelholm, för vilket överpostdirektören fastställde en fullständig taxa 27 jan. 1743. Avskrift av denna taxa är inhäftad tillsammans med 1692 års originaltaxor. Den följer förskrifterna i överpostdirektörens brev till inspektoren Langenhielm 20 dec. 1699 (se s. 26). Anledningen till att denna taxa fastställdes var enligt vad som framgår av br. 14 jan. 1743 från postmästaren Bromé i Ängelholm till postkamreraren Helling, att Bromé begärt att få en sådan taxa på det att han därefter skulle vara »obrydd både för observationer och deras (korrespondenternas) hotande klagomål».